

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси

Қўлёзма ҳуқуқида
ББК: 336.2:230.322

АЛИМОВ НАВРУЗЖОН РАИМДЖАНОВИЧ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИНВЕСТИЦИЯ БОЗОРИДА
ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ РОЛИ

08.00.07 – “Молия, пул муомаласи ва кредит” ихтисослиги

Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини
олиш учун ёзилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Тошкент – 2004

336.5(043.3)

A 50

Диссертация Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг
«Халқаро молия» кафедрасида бажарилган

Илмий раҳбар: иқтисод фанлари доктори, профессор
Рашидов О. Ю.

Расмий оппонентлар: иқтисод фанлари доктори
Иминов О. К.

иқтисод фанлари номзоди, доцент
Жумасев Н. Х.

Етакчи ташкилот: Ўзбекистон Республикаси
Банк – Молия академияси

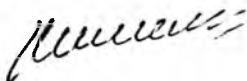
Диссертация 2004 йил «24» сентябрь соат 14³⁰ да Ўзбекистон
Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси
қошидаги иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун
диссертациялар ҳимояси бўйича Д.005.10.02 рақамли Бирлашган
иқтисослашган кенгашда ҳимоя қилинади.

Манзил: 700003, Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шох кўчаси, 45.

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 2004 йил «21» май да тарқатилди

Бирлашган иқтисослашган
кенгаш илмий котиби,
иқтисод фанлари номзоди, доцент

Абулқосимов Х. П.

I. Диссертациянинг умумий тавсифи

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигини сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлаш мобайнида иқтисодиётда мутаносиб тармоқ тизимини юзага келтириш ҳамда унинг барқарор ўсишини таъминлаш борасида муайян ютуқларга эришти.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов раҳбарлигида ҳукуратимиз томонидан олиб борилаётган оқилона иқтисодий сиёсат республикамизда нафақат иқтисодий ўсишни ва халқ фаровонлигининг мунтазам ошишини таъминлаб бермоқда, балки ўзининг ижтимоий-иқтисодий ва табиий хом-ашё ресурсларидан самарали фойдаланиш механизми орқали республикамизни халқаро майдонда нуфузли ўринлардан бирини эгаллашига сабаб бўлмоқда. “Иқтисодиётимизни эркинлаштиришга қаратилган сиёсат, Ўзбекистоннинг ўзига хос ва ўзига мос шароитида эркин иқтисодиёт ва тадбиркорлик фаолиятининг асосий тамоилларига изчил амал қилиш, ҳеч шубҳасиз, ўз самарасини бермоқда”.¹

Шу билан бирга, Ўзбекистон ҳукумати олдида янада долзарб ва узоққа мўлжалланган аниқ иқтисодий мақсадлар ва вазифалар турибдики, уларни давлатнинг молия, бюджет, пул-кредит ва солиқ соҳаси каби фундаментал иқтисодий тизимларини тубдан янгилаш асосидагина ҳал этиш мумкин.

Иқтисодиётда бозор муносабатлари қарор топаётган ҳамда мулкчиликнинг турли шаклларига мансуб корхоналар, жумладан, хусусий мулкдорлар синфи пайдо бўлаётган шароитда инвестицияларни кредитлаш муаммолари тижорат банки учун муҳим аҳамият касб этади.

Шу билан бирга, Ўзбекистон иқтисодиётини ҳудудий ва тармоқ таркибини иқтисодий сиёсат манфаатлари йўлида тартибга солиш мақсадида инвестицион жараёнларни молиялашнинг бозор механизмларини йўлга қўйиш иқтисодий тараққиётнинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Юқоридаги ҳолатлар, бугунги кунда давлатнинг янги инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш, инвестициялашнинг замонавий усулларини жорий этиш ҳамда унинг янада самаралироқ манбаларини излаб топиш заруратини келтириб чиқармоқда. Ушбу вазифа эса муайян молиявий ресурсларга эга бўлган тижорат банкларини янги инвестицион сиёсатда асосий ролни ўйнашлари лозимлигини тақозо этади.

Бундан ташқари банк ресурсларини кўпайтиришга кўмаклашувчи усулларни излаш ва уларни кенгроқ жорий этиш зарур, бу эса уларга мустақил инвестиция сиёсатини юритиш имконини беради.

Тижорат банкларининг инвестиция сиёсати, энг аввало, мамлакат иқтисодиётини таркибий ўзгаришларини ҳамда иқтисодиёт самардорлигини

¹ Каримов И. А. Эришган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислоҳатлар йўлидан изчил бориш – асосий вазифамиз //2003 йилда республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш аюнлари, иқтисодий ислохотларнинг боришини баҳолаш ҳамда 2004 йилда иқтисодиётни янада эркинлаштиришнинг асосий йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. “Халқ сўзи”, 2004 йил 10 февраль. 2-бет.

оширишга қаратилган йирик инвестиция лойиҳаларни амалга оширишга йўналтирилган бўлмоғи лозим.

Бунда мамлакат иқтисодий салоҳиятининг янада ўсишини ҳамда унинг барқарор ривожланишини таъминлаш, оқибатда эса тобора глобаллашиб бораётган жаҳон иқтисодиётида Ўзбекистоннинг нуфузини янада ошириш пировард вазифа эканлиги кенг маънода иқтисодий сиёсатнинг, жумладан, инвестиция сиёсатининг бош вазифаси бўлмоғи зарурий ҳолдир.

Ана шу кенг миқёсли вазифаларни ҳал этиш тижорат банкларининг оқилона инвестиция сиёсатини юритиб, ўз маблағларини янада кўпайтириш ҳисобига инвестиция лойиҳаларини молиялашнинг ноанъанавий манбаларини излаб топиш билан боғлиқ бўлган илмий изланишларни олиб боришни талаб этади.

Инвестиция фаолияти муаммоларини ўрганиш борасида қатор етакчи хорижий иқтисодчи-олимлар, хусусан, Стенли Л. Брю, Макконнелл К., Кемпбелл Р., Ж. Кейнс, А. Лаффер, М. Уэйденбаум, П.А.Дробозина, С.В.Барулин, А.Ю.Казак, В.А.Кашин, А.М.Ковалев, В.Г.Паньков, Б.М.Сабанти, Д.Г.Черник ва бошқалар асарларида корхоналар инвестиция фаолиятини фаолаштириш муаммолари тадқиқ этилган.

Мавзунинг айрим жиҳатларини тадқиқ этишда мамлакатимиз олимлари ҳам ўзларининг муносиб хиссаларини қўшиб келмоқдалар. Президентимиз И.А. Каримов томонидан ишлаб чиқилган илмий гоё ва мулоҳазалар, шунингдек, Ш.Абдуллаева, М.Шарифхўжаев, Т.Маликов, Д.Ғозибеков, О.Намозов, А.Ўлмасов, А.Қодиров, Т.Қоралиев, Т.Бобоқулов, Н.Ҳайдаров ва бошқа олимлар томонидан амалга оширилган илмий изланишларнинг натижалари бунга мисол бўла олади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, таъкидлаш лозимки, иқтисодиётни эркинлаштиришнинг ҳозирги bosқичида инвестиция бозорида тижорат банкларининг ролини ошириш ва уни замон талабларига мос равишда такомиллаштириб бориш ҳам амалий, ҳам назарий жиҳатдан ўта долзарб муаммо ҳисобланади.

Тадқиқотнинг мақсади тижорат банклари инвестицион фаолиятининг назарий – услубий ва амалий – тадбиқий қондаларни, уни кучайтириш юзасидан услубий ва амалий тавсиялар тизимини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш механизмининг тавсия этишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари. Қўйилган мақсадга эришиш учун қуйидагилар тадқиқот вазифалари этиб белгиланди ва ҳал этилди:

- Ўзбекистон Республикасида инвестицион жараёнларнинг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш;

- тижорат банкларининг инвестицион фаолияти билан боғлиқ бўлган муаммоларни назарий жиҳатдан тадқиқ этиш;

- тижорат банкларида махсус инвестицион сиёсат механизминини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш заруриятини илмий асослаш;

- Ўзбекистонда тижорат банклари бошчилигида молия-ишлаб чиқариш бирлашмаларини шакллантириш ва ривожлантириш имкониятларини аниқлаш;

- тижорат банклари томонидан инвестицион кредитлаш механизмини такомиллаштириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш;

- тижорат банклари томонидан инвестицион кредитлашда фоиз ставкаларини аниқлаш бўйича муаллиф методикасини тавсия этиш;

- тижорат банкларини солиққа тортиш жараёнлари билан улар инвестицион фаолияти ўртасидаги узвий боғланишни такомиллаштириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқиш ва илмий асослаш.

Тадқиқот предмети сифатида тижорат банкларининг инвестиция фаолияти ҳамда мамлакатнинг барқарор иқтисодий тараққиётини таъминлаш манфаатлари йўлида инвестиция жараёнлари фаоллашувини рағбатлантирадиган молия воситалари ҳисобланувчи ана шу фаолият асоси бўлган иқтисодий муносабатлар белгиланди.

Тадқиқот объекти сифатида Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг инвестицион фаолияти ҳамда улар томонидан инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш масалалари олинди.

Тадқиқотнинг назарий-услубий асосларини Ўзбекистон Республикаси Қонуллари, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов асарлари, шунингдек хорижий ва Ўзбекистонлик олимлар ҳамда мутахассисларнинг инвестиция фаолиятини тартибга солиш, тижорат банклари фаолиятини бошқариш соҳасидаги асарлари ташкил этди, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Марказий банки чиқарган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, олим ва мутахассисларнинг молия, кредитлаш соҳасидаги илмий ишларидан ва бошқалардан фойдаланилди.

Иқтисодий жараёнларнинг ўзаро алоқадорлигини белгилаб берувчи диалектик усул тадқиқотнинг услубий асосини ташкил қилди. Тадқиқот жараёнида гуруҳлаш, молиявий таҳлил, таққослаш усуллари ва бошқалар қўлланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги шу билан белгиланадики, унда тижорат банклари инвестицион фаолиятини ривожлантириш орқали банк фаолияти самарадорлигини оширишнинг назарий – услубий ва амалий – тадқиқий йўллари ишлаб чиқиш асосида Ўзбекистоннинг иқтисодий салоҳиятини юксалтиришга қаратилган йirik инвестиция лойиҳаларини молиялашда тижорат банклари ролини ошириш усуллари илмий асосланган.

Ўтказилган тадқиқотдаги муаллиф ҳиссасини акс эттирувчи энг муҳим илмий янгиликка молик натижалар қуйидагилардан иборат:

- “тижорат банкларининг инвестицион фаолияти” - деган тушунчага назарий жиҳатдан муаллиф таърифи берилган;

- тижорат банкларининг алоҳида инвестицион сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш йўллари ва босқичлари асослаб берилган. Бундай сиёсат Давлат

инвестицион сиёсатидан келиб чиққан ҳолда олиб борилиши лозимлиги кўрсатиб берилган;

- иктисодиётни инвестиция ресурслари билан таъминлашнинг энг муҳим шартлари аниқланган ва булар тижорат банклари инвестиция лойиҳаларини молиялашда кенг иштирок этиши зарурлиги асослаб берилган;

- тижорат банклари ва иктисодиётнинг турли соҳаларига мансуб корхоналарни бирлаштирувчи молия-ишлаб чиқариш бирлашмалари ташкил этиш ҳамда уларни ривожлантириш зарурати илмий асослаб берилган;

- тижорат банкларида юкори даромадли инвестиция лойиҳаларни танлашга ихтисослашган “Инвестиция-иктисодиёт” Кенгашларини тузиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган;

- банк инвестиция фаолиятини амалга оширишда корхоналар молиявий кўрсаткичлари тизими тавсия этилди ва шу асосда қиёсий таҳлил ўтказиш услубияти кенг қўлланилиши зарурияти асосланган;

- банк инвестиция фаолиятининг истиқболли йўналишларини олдиндан аниқлаш ва маблағлар сарфланишининг самарали вариантларини танлаб олиш имконини берувчи инвестиция кредитларининг ўртача қийматини белгилаш методикаси ишлаб чиқилган;

- тижорат банкларининг инвестиция фаолиятини кенгайтириш ва уларнинг лизинг операциялари механизмини такомиллаштириш йўллари илмий асосланган;

- тижорат банкларга қўшимча солиқ имтиёзлар бериш ва улар инвестиция фаолиятини рағбатлантиришга самарали таъсир этиш юзасидан илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти шундан иборатки, унда тижорат банклари томонидан олиб бориладиган инвестиция фаолияти механизмларини такомиллаштириш асосида мамлакатимизда инвестиция жараёнларини фаоллаштириш йўллари белгилаб берилган.

Тижорат банклари инвестиция фаолиятини жонлантиришнинг ушбу ишда таклиф этилган усуллари Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари томонидан амалга ошириладиган инвестицион жараёнларни ривожлантиришга ёрдам беради. Шунингдек, банкларнинг солиққа тортиш сиёсатини шакллантиришда қўлланилиш мумкин.

Тадқиқотдаги илмий-назарий ғоялардан “Пул, кредит ва банклар”, “Банк иши”, “Инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш” каби махсус курсларни ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг синов ва муҳокамадан ўтказилганлиги. Тадқиқот мавзуси бўйича билдирилган илмий-амалий тавсиялар тегишли ташкилотлар томонидан, хусусан Ўзбекистон Республикаси ТИФ Миллий банки (маълумотнома №ЯХ-2589/04, 2004 йил 14 апрель), Акционерлик тижорат “Пахта Банки” (маълумотнома №28-16/14, 2004 йил 15 апрель) томонидан банкларнинг инвестицион фаолиятларини такомиллаштириш ҳамда ривожлантириш йўналишларини ишлаб чиқишда қўллаш учун қабул қилинган.

Тадқиқот натижалари Андижон муҳандислик – иқтисодиёт институти “Молиявий менежмент”, “Иқтисодиёт назарияси” ва “Менежмент” кафедраларининг кенгайтирилган мажлисида ташкил этилган илмий семинарида, Тошкент Молия институти “Банк иши” кафедрасининг илмий семинари мажлисида, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси қошидаги “Иқтисодиёт” йўналиши бўйича муаммовий илмий семинарда муҳокамалардан ўтказилиб, химояга тавсия этилган.

Нашр қилинган илмий ишлар. Илмий тадқиқот мавзуси ва натижалари бўйича умумий ҳисобда 8 та, шулардан 3 та илмий мақола: 1 таси хорижда, 2 таси иқтисодий журналда ҳамда 5 та илмий тезислар Тошкент ва Москвада ўтказилган халқаро илмий анжуман материаллари тўпламларида чоп этилган бўлиб, уларнинг умумий ҳажми 1.2 босма табокни ташкил этади.

Ишнинг таркиби ва ҳажми. Диссертация иши кириш, учта боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертация жами 157 компютер ёзувидаги саҳифадан иборат бўлиб, 9 та жадвал, 9 та расм ва 120 та фойдаланилган адабиётлар рўйхати келтирилган.

II. Диссертациянинг асосий мазмуни

Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг самарали олиб борилиши кўп жиҳатдан хорижий ва ички инвестицияларга боғлиқдир.

“Иқтисодиёт таркибининг қайта қурилиши фаол инвестиция сиёсатини ўтказиш билан чамбарчас боғлиқдир. Инвестиция базасини ривожлантириш ва чуқурлаштириш – ислохотлар стратегиясининг жуда муҳим шартидир.”¹

Шу муносабат билан инвестициялашнинг ҳозирги аҳволини алоҳида кўриб чиқиш бугунги кун талабларидан биридир.

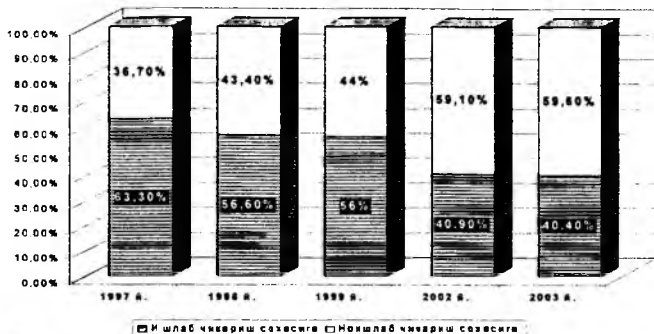
Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг 1995 йилда бошланган иккинчи босқичида давлатнинг инвестиция фаолияти анча фаоллашгани кузатилди.

Кейинги йилларда Ўзбекистонда иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳаларига йўналтирилаётган инвестициялар нисбатига ноишлаб чиқариш соҳаси улуши кўпайиши кузатилмоқда.

Қуйида берилган *1-расмдан* шуни кўриш мумкинки, таҳлил қилинаётган давр ичида Давлат томонидан иқтисодиётга сарфланган инвестициялар таркибида ишлаб чиқариш соҳасига йўналтирилган инвестицияларнинг улуши 63,3 фоиздан 40,4 фоизга тушиб қолган, яъни шу йиллар ичида камайиш 22,9 фоизни ташкил этди. Шу билан бир қаторда ноишлаб чиқариш соҳасига йўналтирилган инвестициялар ҳажми 36,7 фоиздан 59,6 фоизга ошган.

¹ Каримов И. А. “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида”. “Ўзбекистон”, 1995 йил, 243-б.

1-расм. Ўзбекистон Республикаси иқтисодийётига жалб этилган инвестициялар таркиби (фонз ҳисобида) 1

Бу ўз навбатида бугунги кунда республикамызда ноишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантиришга катта эътибор берилётганидан далолат беради.

Инвестиция деганда, моддий ва молиявий маблағларни келажакда даромад олиш учун маълум бир объектларга сарфлаш тушунилади.

Бундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, тижорат банкларининг инвестицион фаолияти деганда уларнинг кўп қиррали фаолияти, яъни моддий бойликлар яратиш мақсадида турли объектларга молиявий ресурсларни сарфлашдек фаолият тушунилади.

Ҳозирги вақтда аҳоли омонатларининг катта қисми тижорат банклари томонидан депозитларга жалб этилмаганлиги сабабли миллий иқтисодийётни инвестициялаш учун ресурслар этишмовчилиги мавжуд. Аҳоли омонатларини мамлакатимиз капитал бозорига жалб этиш учун воситачи молиявий ташкилотлар, хусусан, банклар, инвестиция фондлари, суғурта компаниялари кабилар ўзларининг кенг тармоғига эга бўлишлари зарур. Давлат бюджети маблағлари чекланган ва корхоналарнинг инвестиция сифатида фойдаланиши мумкин бўлган ўз маблағлари даражаси паст бўлган шароитда тижорат банклари инвестициялари янада катта аҳамият касб этмоқда. Маблағларни инвестиция лойиҳаларига сарфлашнинг пухта ўйланган тизимини кўзда тутувчи самарали инвестиция сиёсатини юритиш банклар инвестиция фаолиятини муваффақиятли амалга оширишнинг муҳим шартидир.

Тижорат банкларининг инвестиция фаолияти улар фаолиятининг бошқа йўналишларидан анча фарқ қилади. Бизнинг фикримизча, банк инвестициялари кредитлардан куйидагилар билан фарқланади:

- биринчидан, банкнинг инвестицион фаолияти деганда, узок муддатли кредитлашдан фарқли равишда банкнинг фоизсиз қўйилмалар қўйиши

¹ Расм. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилган.

тушинилади, яъни бунда банк ишлаб чиқариш жараёнида бевосита иштирок этади ва фойдадан улуш олади.

- иккинчидан, банк томонидан инвестициялашда ўзининг вақтинча бўш турган маблағларини узоқ муддатли инвестицияларга сарфлашга интилаётган банкнинг ўзи ташаббускор бўлиб майдонга чиқади, ваҳоланки кредитлаш жараёнида қарз олувчи битим ташаббускори бўлади.

Тижорат банклари инвестиция сиёсатини ишлаб чиқишнинг биринчи босқичи мақсадлар тизимини шакллантиришдан иборат бўлиб, бутун сиёсат ана шу мақсадларга эришишга қаратилган бўлиши керак. Иккинчи босқичда тижорат банки инвестиция мақсадларига эришишга қаратилган ҳаракатлар дастурини ишлаб чиқиши лозим. Мазкур дастур банкни ривожлантириш концепцияси, ҳаракат режаси билан боғланган таракқиёт стратегиясини танлаш, ўрта ва узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган турли бизнес режаларни тузиш каби жараёнларни ўз ичига олади.

Тижорат банкнинг инвестицион сиёсатини амалга ошириш борасидаги ташкилотчилик модели энг аввало ушбу фаолиятнинг асосий мақсадларини амалга оширишга, яъни банк фаолиятига мос келадиган инвестиция лойиҳаларнинг бутун мажмуасини яратиш, қўллаб-қувватлаш ва бошқаришга қаратилган бўлиши керак.

Тегишли йилларга мўлжалланган инвестиция дастурларида капитал қўйилмаларнинг барча молиялаш манбалари бўйича, шу жумладан тижорат банкларининг маблағлари ҳисобидан амалга оширилган қўйилмалар *1-жадвалда* берилган.

1-жадвал. Тегишли йиллардаги инвестиция дастурларида белгиланган молиялаш манбалари бўйича капитал қўйилмалар таркиби (фоизларда)¹

Молиялаш манбалари	2000 й.	2001 й.	2002 й.	2003 й.
Капитал қўйилмалар, жами <i>шу жумладан</i>	100,0	100,0	100,0	100,0
Марказлаштирилган инвестициялар, жами <i>Улардан:</i>	52,0	58,6	57,9	46,4
- бюджет маблағлари	22,8	20,8	19,2	14,3
- бюджетдан ташқари фондлар маблағлари	-	-	1,6	0,4
- хорижий инвестициялар	21,2	28,5	32,2	31,7
- бошқа манбалар	8,0	9,3	4,9	-
Марказлаштирилмаган инвестициялар, жами <i>Улардан:</i>	48,0	41,4	42,1	53,6
- корхоналар маблағлари	24,6	22,1	22,5	29,8
- тижорат банкларининг маблағлари	3,3	1,6	1,9	4,1
- тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитлар	6,8	5,2	8,1	10,5
- аҳоли маблағлари	13,3	12,5	9,6	9,2

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2000-2003 йилларга мўлжалланган Давлат инвестицион дастури маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Келтирилган жадвалдан кўриниб турибдики, 2003 йилда марказлаштирилмаган инвестициялар Ўзбекистонда инвестиция жараёнларини молиялаш манбалари таркибининг катта улушини ташкил қилиб, уларнинг солиштирма салмоғи капитал қўйилмалар сифатида фойдаланиладиган барча маблағларнинг ярмидан кўпроғига тенгдир.

Марказлаштирилган инвестициялар таркибида эса маблағларнинг катта қисмини бюджет маблағлари ва хорижий инвестициялар ташкил этган.

Марказлаштирилмаган инвестициялар таркибида корхоналар маблағларининг улуши анчагинадир (30 фоизга яқин). Кўриб чиқилаётган даврда (2000-2003 й.й.) тижорат банкларининг инвестициялари қисқарганлиги кузатилади. Масалан, агар 2000 йилда тижорат банкларининг кредитлари барча капитал қўйилмалар таркибида 3,3 фоизни ташкил этган бўлса, 2002 йилда – 1,9 фоизни ва 2003 йилда – 4,1 фоизни ташкил этган.

Демак, фақат охириг 2003 йилда тижорат банклари томонидан инвестиция лойиҳаларни молиялаштиришга ажратилган маблағлар ўсганлиги кузатилади.

Биз банк инвестициялари даромадлиги даражасини фойда суммаси билан банк сармоясини ўсишини дастлабки инвестицияларга тақсимланиш ҳосиласи сифатида ҳисоблаб чиқиш мумкин деб ҳисоблаймиз ва буни куйидаги формула орқали ҳисоблашни тавсия этамиз:

$$D_{\text{инв}} = \frac{\Phi_u + \Delta K}{I_{\text{дастлабки}}} \quad (1)$$

Бу ерда:

$D_{\text{инв}}$ – банк инвестицияларининг даромадлиги;

Φ_u – инвестицион фаолият натижасида олинган фойданинг йиллик ҳажми;

ΔK – инвестициялар орқали банк сармоясининг ўсиши;

$I_{\text{дастлабки}}$ – банкнинг барча инвестиция лойиҳаларига сарфлаган дастлабки инвестициялари миқдори.

Мазкур кўрсаткични ҳисоблаш чоғида банк томонидан йил мобайнида турли инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш ҳисобидан кўриладиган фойда ҳисобга олинади, шунинг учун ундан банкнинг инвестиция портфелига киритиладиган турли инвестицияларни таққослашда фойдаланиш мумкин.

Шу билан бирга, тижорат банкларининг инвестицияларидан самарали фойдаланиш учун банкнинг инвестиция дастурини ва сиёсатини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Фикримизча, Давлат инвестиция дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш чоғида тижорат банкларининг молиявий ресурсларидан янада кенгрок фойдаланиш зарурдир.

Чунки бу давлат бюджетига инвестиция оғирлигини камайтиришга олиб келади. Бунинг учун тижорат банкларининг инвестиция сифатида қўйиши мумкин бўлган кредитлари салмоғи оширилиши талаб этилади.

Шунинг учун тижорат банкларида самарали инвестиция сиёсатини олиб бориш ва инвестиция фаолиятини ривожлантириш мақсадида “Инвестиция-иктисодиёт” Кенгашини тузиш мақсадга мувофиқдир.

Банкнинг инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш, инвестиция стратегиясини белгилаш, банкнинг тегишли инвестиция портфелини шакллантиришга доир тавсияларни бериш 2-расмда кўрсатилган махсус Кенгаш функцияси бўлиши лозим, деб ҳисоблаймиз.

2-расм. Тижорат банкнинг инвестиция сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш босқичлари¹

Тижорат банкларининг узоқ муддатли инвесторлар сифатидаги фаолиятини жадаллаштириш учун ҳозирги вазиятни ўзгартириш талаб этилади, яъни энг аввало, тижорат банклари ҳақиқатдан ҳам иктисодиётнинг реал соҳасини узоқ муддатли кредитлаш билан шуғулланишни истаса, у ҳолда ушбу муддатларга мос бўлган депозитлар манбаини таркиб топтириши лозим. Ана шундай депозитларнинг банк тизимида пайдо бўлиши тўғридан-тўғри аҳоли жамғармаларини рағбатлантиришга доир давлат сиёсати билан боғлиқдир. Ушбу мақсадлар, биринчидан, аҳолининг депозитлардан оладиган даромадларини кўпайтириш, иккинчидан эса, аҳоли омонатларининг талаб даражасида суғурталанишини таъминлаш орқали амалга ошади. Буларнинг барчаси аҳолининг хоҳиш-истакларидан келиб чиққан ҳолда тегишли қонунларнинг ишлаб чиқилишини ёки такомиллаштирилишини талаб этади.

¹ Расм муаллиф томонидан тузилган.

Айни пайтда иктисодиёт тармоқларини инвестициялаш учун аҳолининг валюта ресурсларини банкларда сақланишини ташкил этиш ва улардан инвестиция фаолиятини молиялаш учун фойдаланиш талаб қилинади.

Фикримизча, ҳозирги шароитда инвестиция сиёсатини амалга ошириш асосий функцияси бўладиган махсус давлат идораси ташкил этилиши талаб қилинади. Бу давлат органи тармоқларни қайта таркиблаш ва ривожлантириш муаммоларини ҳал қилиши, Иқтисодиёт вазирлиги билан биргаликда ҳар бир вилоят, шаҳар, тумanning экспорт салоҳиятини ошириш мақсадида иқтисодиётни таркибан қайта қуриш дастурини ишлаб чиқиши керак.

Энг истиқболли инвестиция лойиҳаларини молиялаш учун қўшимча ресурслар жалб этиш мақсадида хусусий инвесторлар фаоллашувиغا ёрдам берадиган бир қанча меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилиши ва қабул қилиниши лозим. Шу муносабат билан, масалан, хусусий инвесторлар билан тижорат банкларининг қўшма инвестиция лойиҳалари амалга оширилишига йўл қўйилиши мумкин.

Шу билан бирга, молия-ишлаб чиқариш бирлашмаларини шакллантириш ва ривожлантириш бугунги кунда муҳим аҳамиятга эгадир. Албатта, бундай бирлашмаларни ташкил этишда ҳукумат томонидан амалий ёрдам берилиши керак. Шу боис Ўзбекистон Республикасининг “Молия-ишлаб чиқариш бирлашмалари тўғрисида”ги қонуни тайёрланиб, қабул қилиниши мақсадга мувофиқ бўлар эди, деб ҳисоблаймиз. Фикримизча, молия-ишлаб чиқариш бирлашмалари тўғрисидаги қонунда тижорат банкларига биринчи навбатда имтиёзлар берилиши мақсадга мувофиқ бўларди.

Шундай экан, масалан, бу бирлашмалар ўз инвестиция лойиҳаларини амалга ошириши учун оладиган инвестиция кредитлари ва бошқа молиявий маблағлар билан ишлаш имконияти айниқса жозибали бўлади. Тижорат банклари инвестиция оқимларини бутун бирлашма манфаатларини кўзлаб бошқариш учун реал имкониятга эга бўладилар.

Айни пайтда, ҳар қандай банк икки йўлдан бирини танлашига тўғри келади. Буларнинг биринчиси, бирлашма ташкил этилаётганда кўзда тутилган ресурслардан инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш мақсадига риоя этишни талаб қиладиган шартларга қўниш бўлса, иккинчиси, маблағларни молия бозорининг юқори даромадли воситаларига, масалан, қимматли қоғозлар сотиб олишга сарфлашдир.

Тижорат банклари фаолиятини бошқариш сифатини ошириш улар инвестиция фаолиятига бевосита таъсир этувчи омилдир. Зеро, бошқарув корхоналарга инвестиция кредитлари беришнинг самарали механизми яратилиши ва ишлашини таъминлаши лозим. Тижорат банклари фаолиятида шундай механизм жорий этилиши инвестиция кредитлари берилаётганда нотўғри қарорлар қабул қилиш рискин камайтириш имконини беради.

Тижорат банкларида инвестицион кредитлаш механизминини ташкил этиш, фикримизча, қуйидаги босқичлардан иборат бўлиши керак:

- инвестиция бизнес-режасини комплекс таҳлил қилиш;

- инвестиция лойихаси амалга оширилиши мўлжалланган корхонанинг молиявий аҳволини таҳлил қилиш;
- ҳамкор банклар аҳволини таҳлил қилиш;
- инвестицион кредитлаш стратегиясини ва тактикасини ишлаб чиқиш;
- меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш.

Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкаси мамлакатда пул таклифларини ва шунга мувофиқ инвестицияларни тартибга солишнинг энг муҳим омилдир. Сўнги йилларда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қайта молиялаш ставкасини доимо пасайтириб бормоқда (36%дан 20%гача). Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг фоиз ставкасига таъсир этиш имкониятлари молиявий бозорнинг торлиги, молиявий механизмларни ривожланмаганлиги ва уларнинг фоиз ставкалари ўзгаришини яхши ҳис этмаслиги туфайли жуда чеklangан.

Шуни таъкидлаш лозимки, фоиз ставкасини тўғри белгилаш кредитлашдаги энг мушкул вазифалардан бири ҳисобланади. Кредит ставкаси етарлича асосли ва қарз олувчи учун манфаатли бўлиши керак. Чунки, агар ставка баланд бўлса, қарз олувчи кредит қиммат бўлгани учун уни олишни истамайди. Айни пайтда, тижорат банки инвестиция лойихасининг кредитори сифатида фойда олиши ҳамда ўз харажатлари ва кредитлаш рисклари ўрнини қоплаш учун кредит ставкасини етарлича баланд белгилашдан манфаатдордир.

Бизнинг фикримизча, тижорат банклари томонидан инвестицияларни молиялашда ўрнатиладиган фоиз ставкасини ҳисоблаш қуйидаги услуб асосида аниқланиши мумкин:

$$\text{Кст} = \text{Касос} + \text{Дб} + \text{Иф} \quad (2)$$

Бу ерда:

Касос – Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан ўрнатиладиган қайта молиялаш ставкаси;

Дб – тижорат банкларининг инвестицион кредитлаш билан боғлиқ бўлган барча харажатларини қоплашга мўлжалланган фоиз ставкаси;

Иф – банкнинг инвестицион фаолиятини ривожлантиришга мўлжалланган кўшимча фоиз ставкаси;

Айни пайтда, инвестицион кредитлар бўйича фоиз ставкаларини ҳар бир мамлакат ҳар хил белгилайди. Инвестицион кредит бўйича ставка белгиланаётганда қуйидаги асосий омиллар ҳисобга олиниши лозим:

- Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тижорат банкларига берадиган кредитлар бўйича қайта молиялаш ставкаси;

- халқаро кредитлар бўйича ўртача фоиз ставкаси, яъни актив операцияларни бажариш, жумладан, инвестицион кредитларини бериш учун бошқа банклардан сотиб олинadиган ресурслар ҳақи;

- тижорат банки депозитлар бўйича ўз мижозларига тўлайдиган ўртача фоиз ставкаси;

- кредит ресурслари тузилиши ва характери (яъни, агар банк кредит ресурслари таркибида жалб этилган маблағлар улуши кўпрок бўлса, демак инвестицион кредитлар қиймати ҳам баландроқ бўлади);

- миждлар томонидан кредитларга бўлган талаб ва таклиф (талаб кредит қийматини белгилайди – талаб қанча катта бўлса, кредит қиймати шунча ошади);

- мамлакатдаги пул-кредит сиёсати барқарорлиги. У пул қадрсизланиши суръатларида ўз аксини топади, бу эса фоиз ставкаси шаклланишига таъсир кўрсатади.

Тижорат банклари инвестицион фаолиятининг самарали амалга ошиши мамлакатдаги мавжуд инвестиция маблағлари миқдори билан белгиланади. Инвестиция маблағлари миқдорининг ўсиши эса, ўз навбатида, мамлакатдаги аҳолининг ялпи истеъмол талаби ҳамда жон бошига тўғри келадиган даромад даражасига боғлиқдир. Юқорида таъкидлаб ўтилган фикрлар мамлакатда инвестиция маблағларининг ўсиб боришини таъминловчи асосий омиллардир.

Ўсиб боровчи инвестиция деганимизда аҳоли даромадларининг бир қисмини тижорат банклар орқали инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришга йўналтирилиши тушунилади.

Бизнинг фикримизча, бундай ўсиб боровчи инвестиция модели куйидагича кўринишда бўлиши мумкин:

$$Iв = a + V\text{яим} \cdot Kq - Ч \cdot Kd \cdot I\text{умум} \quad (3)$$

Бу ерда:

a – тижорат банклари инвестицион маблағларининг ҳажми;

$V\text{яим}$ – мамлакатдаги ялпи ички маҳсулот ҳажми;

Kq – ялпи ички маҳсулотдан ажратиладиган инвестицион маблағлар миқдорини белгилувчи коэффициент;

$Ч$ – инфляция миқдорини чегириб ташлангандан қоладиган аниқ фоиз ставкаси;

Kd – инвестицияларнинг аниқ фоиз ставкасига мослашувчанлик коэффициенти.

$I\text{умум}$ – мамлакатдаги умумий инвестицияларнинг ҳажми.

Шундай қилиб тижорат банклари инвестицион фаолиятининг самарадорлиги инвестиция лойиҳаларини молиялашда шаклландиган инвестицион маблағлари миқдorigа боғлиқдир. Бирок, бу нарса мамлакатдаги мавжуд солиқ сиёсатига ҳам боғлиқ.

Турли хил солиқ имтиёзларининг берилиши мамлакатда инвестиция фаоллигини солиқлар билан рағбатлантиришнинг асосий йўналиши бўлиши керак, яъни барча солиқ имтиёзлари асосий мақсадга – инвестиция фаолиятини муваффақиятли амалга ошираётган солиқ тўловчиларнинг солиқ мажбурияти миқдорини қисқартиришга қаратилган бўлмоғи лозим. Банклар инвестиция фаолиятини рағбатлантириш мақсадида уларнинг солиқ мажбуриятларини тўғридан-тўғри камайтириш билан бирга, солиқ мажбуриятларини

қисқартирувчи билвосита механизмлардан фойдаланиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун зарур маблағларни жамлаш мақсадида солиқ тўловчиларнинг Бирлашмасини тузиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бунда улар ҳосил бўлган маблағлардан ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадида фойдаланишлари мумкин.

Назаримизда, тижорат банклари бошчилик қиладиган, таркибига кишлоқ хўжалик корхоналари, пахта тозалаш, тўқимачилик ва тикувчилик саноати корхоналари, шунингдек ёғ-мой корхоналари кирган солиқ тўловчиларининг Бирлашмаларини яратиш лозим. Бу бир томондан, ушбу молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш шарти билан сармояни жамлаш имконини берса, иккинчи томондан эса – бирлашмага муайян солиқ имтиёзларини бериш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Ана шу имтиёзлар ҳисобидан ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун маблағлар шакллантирилади.

Фикримизча, тижорат банклари бошчилигидаги солиқ тўловчиларнинг Бирлашмаси 3-расмда кўрсатилганидек тузилиши мумкин.

3-расм. Тижорат банклари бошчилигидаги солиқ тўловчиларнинг Бирлашмаси таркиби¹

Тижорат банкларининг инвестиция фаолиятини рағбатлантириш мақсадида уларга солиқлар юзасидан муайян имтиёзлар бериш мақсадга мувофиқдир.

Банклар томонидан тўланадиган даромад солиғи бошқа солиқлардан кўра корхона инвестиция фаолияти билан чамбарчас боғлиқ эканлигини таъкидлаб ўтиш муҳимдир. Чунки янги ҳосил қилинган қиймат ҳисобидан шакллантириладиган мазкур солиқ мазмуни ўзининг ишлаб чиқаришини ривожлантириш учун, яъни инвестиция кўринишида фойдаланиши мумкин ва

¹ Расм муаллиф томонидан тузилган.

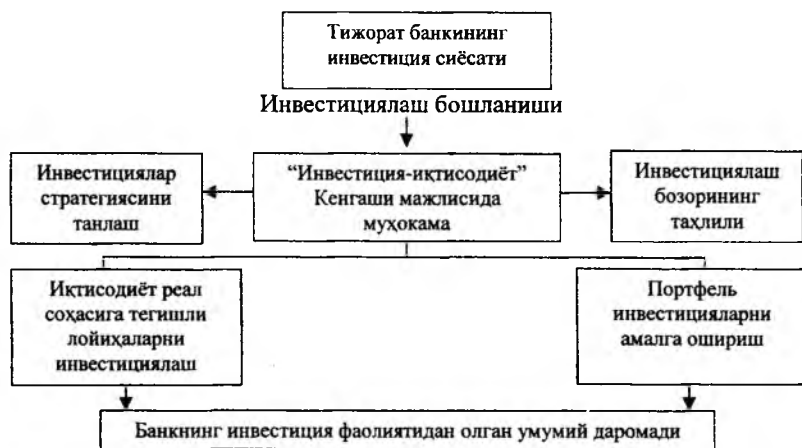
зарур бўлган восита сифатида фойдаланишга қаратилган. Шунинг учун ҳам, энг аввало, даромад солиғининг мақбул ставкасини белгилаб олиш талаб қилинади.

Бизнинг таклифимиз банк тизими барқарор бўлган пайтда даромад солиғи ставкасини пасайтириш тижорат банкларининг инвестиция лойиҳаларини узоқ муддатли кредитлашдаги ролини оширишга кўмаклашади.

Тижорат банки инвестиция фаолияти у ёки бу йўналишининг танланиши банкнинг “Инвестиция-иктисодиёт” Кенгаши мажлисида белгилаб олинishi керак. Бунда инвестициялаш стратегияси ҳисобга олинishi лозим, Ўзбекистон шароитида стратегияни шакллантиришда банкнинг қайси тармоққа қарашлилиги ўз таъсирини ўтказади (масалан, АТБ “Пахта Банк” кўпроқ қишлоқ хўжалиги соҳасидаги инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда қатнашади).

Тижорат банки инвестиция фаолияти *4-расм*да кўрсатилганидек қонда асосида амалга оширилиши мумкин.

4-расм. Тижорат банки инвестиция фаолиятининг умумий қондаси¹

Ўзбекистон Республикаси Халқаро меҳнат тақсимотида фаол иштирок этиш борасида самарали ишлар олиб бормоқда. Шунинг учун ҳам, ўз инвестиция фаолиятини ривожлантиришни истаган ҳар бир тижорат банки иктисодиёт тармоқларининг қайси бири барқарор ривожланиб, даромад келтиришини, демакки, инвесторлар учун жозибадор бўлишини аниқлаб олиши лозим. Шунингдек, тижорат банклари келгусида хорижий банklar томонидан инвестиция қилиниши оқибатида рақобат кучайиб кетиши мумкин бўлган тармоқларга маблағларни сарфлашдан ўзларини асрашлари керак.

¹ Расм муаллиф томонидан тузилган.

Ўзбекистон иктисодиётининг реал секторини чуқур ва ҳар томонлама таҳлили республика иктисодиётининг қуйида санаб ўтилган тармоқларини ишонч билан жозибador инвестиция объектлари деб ҳисоблаш имконини беради:

- кишлоқ хўжалиги;
- кон саноати тармоқлари (газ, минерал хом ашё қазиб чиқариш);
- енгил саноат;
- қайта ишлаш саноати, айниқса кишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш;
- туризм;
- коммуникация, Ўзбекистон Европа бозорлари ва Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатлари ўртасида географик-сиёсий жиҳатдан қулай жойлашганлиги туфайли узоқ муддатли режада халқаро коммуникациялардан яхшигина даромад олиш имкониятига эгадир.

Тижорат банки ўз инвестиция фаолияти йўналишларини белгилаш чоғида, энг аввало, глобал стратегиядан келиб чиқиши керак. Мазкур фаолият кўлами ва сифатини ошириш ана шу стратегия мақсадидир. Банк инвестиция фаолияти стратегиясини танлаш чоғида даромадлилик ва риск даражасини ҳисобга олиш зарур. Стратегиянинг ҳар бир варианты банкнинг «Инвестиция-иктисодиёт» Кенгашида муҳокама қилиниши керак. Ҳар бир стратегиянинг ижобий ва салбий жиҳатларини ҳисобга олиб инвестиция портфели тузилиши керак. Банк инвестиция портфелининг таркиби тўғридан-тўғри инвестициялаш мақсадларига боғлиқдир.

III. Хулоса ва тақлифлар

Диссертация мавзусининг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб, уни атрофлича ўрганиш мамлакатимиз инвестиция бозоридида тижорат банкларининг ролини ошириш ва янада ривожлантиришнинг мақсад ва вазифалари юзасидан қуйидаги хулоса, тақлиф ва тавсияларнинг ишлаб чиқилишига асос бўлди.

1. Инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солишда монополияга қарши муҳитни яратишга, рақобатчиликни рағбатлантиришга, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарини кенг кўламда қўллаб-қувватлашга, самарали солиқ сиёсатини амалга оширишга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Тижорат банклари ва хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестиция фаоллигини ошириш учун суғурталаш ва фонд бозори, гаров ҳуқуқи ва ипотека соҳасидаги, айниқса ажратилган кредит маблағларини қайтарилиш кафолатини ошириш борасидаги қонунларни ва меъёрий базани такомиллаштириш лозим.

2. Молиялаш манбалари бўйича инвестицияларни асосий сармоёга тақсимланишининг таҳлили қуйидагилардан далолат беради: бюджет маблағлари ҳисобидан инвестициялар кўпайди; молиялаш манбалари сифатида

бюджетдан ташқари фондлар инвестициялар умумий ҳажмининг ярмидан кўпроғини ташкил этади; тижорат банкларининг кредитлари ишлаб чиқаришга узок муддатли инвестициялар кўринишида йўналтирилмаяпти.

3. Молиявий инвестиция манбалари чекланган бир шароитда молия-ишлаб чиқариш бирлашмаларини яратиш мақсадга мувофиқдир. Бу эса меъёрий ва ҳуқуқий базанинг такомиллаштирилишини талаб этади. Ана шундай бирлашмалар таркибида тижорат банклари муҳим ўринни тутиши керак.

Молия-ишлаб чиқариш бирлашмаларини яратиш натижасида ишлаб чиқаришни дастлабки тарзда молиялашдан тортиб фойда кўриш ва ундан қайта молиялаш манбаи сифатида такрорий фойдаланишгача бўлган кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришининг туташган цикли ҳосил бўлади, бу эса ялпи банк ресурсларининг камайишига олиб келади.

4. Ҳозирги шароитда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасини пасайтиришга қўмаклашадиган пул-кредит сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарур, бу эса хўжалик юритувчи субъектларга инвестиция лойиҳаларини молиялаш учун тижорат банкларининг кредит ресурсларини кўпроқ жалб этиш имконини беради.

5. Ишлаб чиқиладиган инвестиция дастурларида иқтисодиётни таркибий жиҳатдан такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган бирмунча истикболли тармоқларни белгилаш ва ана шу тармоқларда инвестиция лойиҳаларини молиялаш учун пасайтирилган фоиз ставкаларини ўрнатиш зарур.

6. Ҳар бир вилоятда минтақавий инвестиция банкни яратиш мамлакатда ва айниқса минтақавий даражада инвестиция фаолиятини жонлантиришнинг муҳим йўналишидир. Бундай банкни ҳозир мавжуд булган Халқ банкнинг минтақавий бўлимлари негизида яратиш мумкин.

7. Тижорат банклари фаол иштирок этиши керак бўлган лизинг битимларини шакллантириш ва ривожлантириш - тижорат банклари инвестиция фаолиятини жонлантириш йўналишларидан биридир. Бирок, бунинг учун мавжуд меъёрий негизни такомиллаштириб, унда бошқа банк операцияларини (масалан, валюта операцияларини) лицензиялашда бериладиган лицензиялар сингари Марказий банкнинг лицензиялари берилишини кўзда тутиш зарур.

8. Давлат фискал сиёсати юритилаётган шароитда халқаро лизинг бўйича олиб қирилган ускуналарга доир божхона тўловлари мутлақо бошқача тамоил асосида ундирилади. Ишлаб чиқаришни арзонлаштириш ва шу асосда халқаро бозорда махсулот рақобатбардошлилигини кучайтириш мақсадида лизинг шартномаси амал қиладиган бутун муддатда имтиёзли божхона тартиби муддатини узайтириш мақсадга мувофиқдир.

9. Ресурслар даромадлилиги ва ўртача нисбий қийматини баланс ҳисоб-китоби билан биргаликда режалаштириш ва таҳлил этиш тижорат банкларининг актив ва пасив операцияларини, шу жумладан, даромадлилик ва фойда кўришни самарали бошқаришни таъминлаш имконини беради. Бунинг

эвазига тижорат банкларининг инвестиция фаолиятини молиялашдаги ролини ва иштирокини кучайтириш учун реал шароит вужудга келади.

10. Тижорат банклари ва корхоналар инвестиция фаолиятини солиқлар билан рағбатлантиришнинг асосий йўналишларини янада аниқроқ белгилаш мақсадида алоҳида тонфалар бўйича инвестиция солиқ имтиёзларини таснифлаш мақсадга мувофиқдир. Айрим солиқ имтиёзлари орасида жaxon бозорида рақобатбардош бўлган маҳсулотни ишлаб чиқарувчи тармоқларни ривожлантиришга кўмаклашадиган тижорат банкларига инвестиция солиқ имтиёзларини бериш мақсадга мувофиқ.

11. Инвестиция жараёнларини жонлантириш учун барча солиқ имтиёзлари инвестиция фаолиятини муваффақиятли амалга ошираётган солиқ тўловчининг солиқ мажбуриятлари ҳажмини қисқартиришдан иборат умумий мақсадни кўзда тутиши керак. Бундай сиёсат, энг аввало, корхона ва ташкилотларнинг, шу жумладан, тижорат банкларининг даромад солиқлари, қўшилган қиймат солиғи, божхона бождари, корхоналарнинг мулк солиғи каби солиқларга доир амалга оширилиши керак. Чунки, айти шу солиқлар Ўзбекистонда солиқ муҳитини шакллантиради.

12. Тижорат банкларининг инвестиция фаолиятини рағбатлантириш мақсадида даромад солиғи ставкасини пасайтириш зарур. Бундай ислохот банк тизимидан бошланиши керак. Банк тизими барқарор бўлган бир пайтда даромад солиғи ставкалари макродаражада пасайтирилиши инвестиция лойиҳаларини узоқ муддатли кредитлашда тижорат банклари ролини оширишга кўмаклашади.

**Диссертациянинг асосий мазмуни ва илмий натижалари
қуйидаги мақолаларда баён этилган:**

1. Алимов Н.Р. Инвестиционная деятельность банков. //Международная научно-практическая конференция: Тезисы докладов (4-6 декабря 2000 г). – М: Изд. Рос.экон.акад., 2000 г. стр. 56-57.

2. Алимов Н.Р. Коммерческие банки и инвестиции. //Научно-практическая конференция: Тезисы докладов (22 декабря 2000 г) – Т.: ТашГЭУ, 2000 г. стр. 113-115.

3. Алимов Н.Р. Коммерческие банки на рынке инвестиций. //Сборник научных трудов молодых аспирантов, ученых Российской Федерации и Зарубежья. – М: МГУ, МАКС Пресс 2001, стр. 45-49.

4. Алимов Н.Р. Эффективность инвестиционной деятельности. //Четырнадцатые Международные Плехановские чтения: Тезисы докладов (28 апреля 2001 г) – М.: Изд. Рос.экон.акад., 2001 г. стр. 171-175.

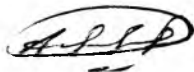
5. Алимов Н.Р. Инвестиционная деятельность коммерческих банков. //Международная научно-практическая конференция. Тезисы докладов (30 мая 2001 г) – Т.: 2001 й.

6. Рашидов О.Ю., Обиджонов Ж.О., Алимов Н.Р. Инвестиционная деятельность как фактор экономического роста //“Рынок, деньги и кредит”, №7 (50) июль, 2001 г. стр. 50-52.

7. Алимов Н.Р. Влияние налогов на инвестиционную деятельность банков //“Рынок, деньги и кредит”, №2 (57) февраль, 2002 г. стр. 40-43.

8. Алимов Н.Р. Инвестиционная деятельность коммерческих банков //Шестнадцатые международные Плехановские чтения: Тезисы докладов (26 апреля 2003 г) – М.: Изд. Рос.экон.акад., 2003 г. стр. 225-227.

Тадқиқотчи:

Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Алимов Наврузжон Раимджановичнинг 08.00.07-“Молия, пул муомаласи ва кредит” ихтисослиги бўйича “Ўзбекистон Республикаси инвестиция бозорида тижорат банкларининг роли” мавзусидаги диссертациясининг

ҚИСҚАЧА МАЗМУНИ

Калитли сўзлар: бозор иқтисодиёти, инвестиция, инвестициялар бозори, тижорат банклари, банк инвестиция фаолияти, инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш, инвестиция кредитлари, молия-ишлаб чиқариш бирлашмалари.

Тадқиқот объекти: Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг инвестицион фаолияти ҳамда улар томонидан инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш.

Ишнинг мақсади: назарий-услубий коидаларни ишлаб чиқиш асосида инвестицион кредитлашнинг тижорат банки фаолиятидаги ролини белгилаш, банк инвестиция фаолиятини кучайтириш юзасидан услубий тавсиялар тизимини ҳамда уларни амалга ошириш механизмини ишлаб чиқиш.

Тадқиқот услуби: иқтисодий экспертиза, эксперт баҳолаш, прогнозлаш, иқтисодий ва молиявий таҳлил, таққослаш ва гуруҳлаш, статистика усуллари.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: Ўзбекистонда бозор иқтисодиётини чуқурлаштириш ва эркинлаштириш шароитида иқтисодиётнинг муҳим соҳаси бўлган тижорат банкларининг инвестицион фаолиятини такомиллаштиришга оид назарий ва амалий муаммоларни ҳал этиш борасида илмий янгиликларга эга бўлган натижалар кўйидагилардан иборат: тижорат банклари инвестицион лойиҳаларни молиялашда кенг иштирок этиши зарурлиги асослаб берилган; тижорат банклари ва иқтисодиётнинг турли соҳаларига мансуб корхоналарни бирлаштирувчи молия-ишлаб чиқариш бирлашмаларини ташкил этиш ҳамда уларни ривожлантириш зарурлиги асосланган; тижорат банкларининг алоҳида инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш йўллари ва босқичлари асослаб берилган; тижорат банклари томонидан бериладиган инвестиция кредитларининг ўртача қийматини белгилаш услуби ишлаб чиқилган.

Амалий аҳамияти: Диссертациянинг назарий хулосалари ва амалий натижаларидан “Банк иши”, “Инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш”, “Пул, кредит ва банklar” каби иқтисодий фанларни ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Тадбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: Илмий ишда қайд этилган хулоса ва тавсияларни амалиётга тадбиқ этилиши юзасидан Ўзбекистон Республикаси ТИФ Миллий банкдан (ЯХ-2589/04, 14.04.04) ҳамда АТБ “Пахта банк”дан (№28-16/14, 15.04.04) маълумотномалар олинган.

Қўлланиш соҳаси: Тадқиқот натижаларидан Ўзбекистон Республикасидаги тижорат банкларининг инвестицион фаолиятни такомиллаштириш ва тартибга солишда фойдаланиш мумкин.

РЕЗЮМЕ

диссертации Н.Р. Алимова на тему: «Роль коммерческих банков в инвестиционном рынке Республики Узбекистан» предоставленной к защите на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – «Финансы, денежное обращение и кредит».

Ключевые слова: рынок, рыночная экономика, инвестиция, инвестиционный рынок, коммерческие банки, банковские инвестиции, инвестиционная деятельность банков, финансирование инвестиционных проектов, инвестиционный кредит, финансово-производственные объединения.

Объекты исследования: Инвестиционная деятельность коммерческих банков Республики Узбекистан и финансирование инвестиционных проектов.

Цель работы: на основе разработки научно-методологических принципов определение роли инвестиционного кредитования в деятельности коммерческих банков, а также разработка методологических рекомендаций по усилению инвестиционной деятельности банков и их практической реализации.

Методы исследования: экономическая экспертиза, экспертная оценка, прогнозирование, экономический и финансовый анализ, сравнение и группирование и применение методов статистики.

Полученные результаты и их новизна: Разработка научных и практических рекомендаций по совершенствованию инвестиционной деятельности коммерческих банков в условиях углубления процессов либерализации в Республики Узбекистан: обоснованы пути расширения участия коммерческих банков в финансировании инвестиционных проектов, согласно Государственной инвестиционной политики; обоснованы этапы создания и развития финансово-производственных объединений; обоснованы этапы и направления разработки и реализации особой инвестиционной политики коммерческих банков; в целях реализации инвестиционной деятельности коммерческих банков предложена методика оценки средней стоимости инвестиционного кредита, выдаваемого коммерческим банком.

Практическая значимость исследования: Полученные в ходе исследования научные и практические результаты могут быть использованы в процессе преподавания таких учебных дисциплин, как «Банковское дело», «Финансирование инвестиционных проектов», «Деньги, кредит и банки».

Степень внедрения и экономическая эффективность: о полученных в ходе проведенного исследования выводах имеются справки для внедрения от Национального банка ВЭД РУ (№ЯХ-2589/04, 14.04.04) и АКБ «Пахта Банк» (№28-16/14, 15.04.04).

Область применения: Результаты исследования могут быть использованы в совершенствовании и улучшении инвестиционной деятельности коммерческих банков Республики Узбекистан.

RESUME

Of dissertation of Alimov N.R. on the academic degree candidate of economic science, specialty 08.00.07- "Finance, money and credit" on the them «The Role of commercial bank's in investment market of the Republic of Uzbekistan»

Key words: market, market economy, investments, investment market, commercial banks, investments by banks, investment activity of banks, financing investment projects, investment credit, financial-manufacturing associations.

Subject of research: Investment activity of commercial banks of the Republic of Uzbekistan and investment projects financing.

Aim of research: on the basis of scientific principal definition of the role investment crediting in activity of commercial banks, and development methodological recommendations on the strengthening the investment activity of the banks and its realization in practice.

Methods of research: economic appraisal, expert evaluation, forecasting, economic and financial analyses, comparison and grouping and statistical methods application.

The results achieved and their novelty: On conditions of deepening the process of liberalization in the Republic of Uzbekistan development of scientific and methodological recommendations on improvement of investment activity of commercial banks: proved ways of enhanced participation of the commercial banks in investment projects financing, included in investment programs; proved steps of creation and development of finance-industrial groups; proved steps and directions of development and realization special investment policy of commercial banks; in purpose of realization of investment activity of commercial banks, proposed method of evaluation the average cost of investment credit, provided by commercial banks.

Practical meaning of research: The research of improvement the mechanism of investment activity of commercial banks, and also on the basis of that, defined the ways of deepening investment processes in country.

Scientific and practical results Gathered in course of research can be used in teaching such subjects, as "Banking", "Investment Projects Financing" and "Banking, money and credit".

Degree of application and effectiveness: resumes and proposals of the research are certificated by the National Bank for FEA of Uzbekistan (№ЯХ-2589/04, 14.04.04) and JSCB "Pakhta Bank" (№28-16/14, 15.04.04).

Sphere of application: Results of the research can be used in improvement and development the investment activity of the commercial banks of the Republic of Uzbekistan.

Қоғоз бичими	1,0 б.т.
Босишга рухсат этилди	23.04.2004 й
Тиражи	100 нусха
Буюртма №	276

Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети
«ТАЛАБА» янги ахборот технологиялари марказининг
«RISO» нусха кўчириш техникасида чоп этилди

Тошкент, Ўзбекистон
шоҳкўчаси, 49–уй
e – mail: talaba@tsue.uz